

Marxista fejlődésem: 1918—1930*

LUKÁCS GYÖRGY

Egy régebbi önéletrajzi vázlatomban (1933) így neveztem korai fejlődésemet: utam Marxhoz. Az e kötetben foglalt írások a marxizmus elsajátításának tulajdonképpeni tanulóéveit jelzik fejlődésemben. Amikor most e kötetben összegyűjtve kiadom e korszak (1918—1930) legfontosabb dokumentumait, mindenekelőtt ezt a kísérlet-jellegüket akarom hangsúlyozni, és semmiképpen sem kívánok nekik időszerűséget tulajdonítani az igazi marxizmusért folyó mai küzdelemben. Manapság ugyanis, amikor roppant bizonytalanság uralkodik abban a kérdésben, hogy mit kell a marxizmus lényegi, maradandó tartalmának, megmaradó módszerének tekinteni, az intellektuális tisztesség megköveteli ezt a világos különbségtételt. Másfelől viszont a marxizmus helyes megragadására tett kísérleteknek, ha kellően kritikai viszonyt alakítunk ki hozzájuk, ma is lehet bizonyos dokumentáris jelentőségük. Az itt összegyűjtött írások ilyenképpen nemcsak az én személyes fejlődésem szellemi lépcsőfokait világítják meg, hanem egyben felmutatják az általános útnak olyan állomásait, amelyeknek, kellő kritikai távlatból tekintve, alkalmasint némi jelentőséget lehet tulajdonítani a mai helyzet megértése és az abból való továbbhaladás szempontjából is.

A marxizmussal kapcsolatban 1918 körül elfoglalt álláspontomat természetesen nem tudom helyesen jellemezni anélkül, hogy röviden ne utalnék az előtörténetére. Mint a fent idézett önéletrajzi vázlatban is kiemelem, már gimnazista koromban olvastam egyet-mást Marxtól. Később, 1908 körül, a *Tőké*-t is átvettem, hogy szociológiai alapvetést találjak a modern drámáról írt monográfiámhoz. Akkori érdeklődésem ugyanis a „szociológus” Marxnak szólt, akire egy messzemenően Simmel és Max Weber által meghatározott módszertani szemüvegen át tekintettem. Az első világháború idején újrakezdtém Marx-tanulmányaimat, ám ezúttal már általános filozófiai érdeklődés vezetett: túlnyomóan már nem kortárs szellemtudósok befolyásoltak, hanem Hegel. Persze ez a hegei hatás is erősen felemás volt. Egyrészt Kierkegaard játszott számottevő szerepet ifjúkori fejlődésemben; olyannyira, hogy a háború előtti utolsó években Heidelbergben monografikus tanulmányt akartam írni Kierkegaard Hegel-kritikájáról. Másrészt társadalmi-politikai nézeteim ellentmondásossága szellemi kapcsolatba hozott a szindikalizmussal, mindenekelőtt G. Sorel filozófiájával. Túl akartam menni a polgári radikalizmuson, a szociáldemokrata elmélet (mindenekelőtt Kautskyé) azonban taszított. Szabó Ervin, a szociáldemokrácia magyar baloldali szellemi

* Ez a tanulmány előszóul íródott Lukács György Művei német nyelvű kiadásának (Luchterhand Verlag) II. kötetéhez.

ellenzékének vezetője hívta fel a figyelmet Sorelra. Ehhez járult, hogy a háború alatt megismerkedtem Rosa Luxemburg műveivel. Mindebből egy belsőleg ellentmondásos elméleti amalgám keletkezett, amely döntő hatást gyakorolt gondolkozásomra a háború idején és a háború utáni első években.

Azt hiszem, ha valaki e korszak éles ellentmondásait „szellemtudományos” módon mindenkör közös nevezőre hozza és szerves, immanensen szellemi fejlődést konstruál bele, akkor eltávolodik a ténybeli igazságtól. Hiszen ha már Faustnak szabad volt két lelket rejtenie kebelében, miért ne lehessen egy különben normális embernél, aki azonban egy világválság közepette éppen át-megy az egyik osztályból a másikba, ellentett szellemi tendenciákat megá-lapítani, amelyek egyidejűleg ellentmondásosan funkcionálnak? Én magam legalábbis úgy találom — amennyire képes vagyok ezeket az éveket felidéz-ni —, hogy akkori gondolatvilágomban egyidejű tendenciaként jelentkezik egyfelől a marxizmus elsajátítása, egy politikai aktivizálódás, és másfelől az, hogy egyre intenzívebbé válnak a tisztán idealisztikus etikai kérdésfel-tevések. Akkori cikkeim elolvasása csak megerősítheti, hogy fennáll az éles ellentéteknek ez az egyidejűsége. Ha ez időbeli, nem túl nagyszámú és nem túl jelentős irodalmi jellegű dolgozataimra gondolok, úgy látom, hogy ezek agresszív és paradox idealizmus dolgában gyakran túl is tesznek korábbi munkáimon. Egyidejűleg azonban feltartóztathatatlanul előrehalad a marxiz-mus elsajátításának folyamata is. Ha mármost ebben a diszharmonikus dualiz-musban látom ezen éveim szellemi jellegzetességének alapvonalát, ebből ne következtessünk egy ellentett végre, valami fekete—fehér festészetre, mint-ha ennek az ellentmondásosságnak a dinamikáját kimerítené a forradalmi jónak a harca a rossz polgári maradványok ellen. Az átmenet az egyik osztályból a vele sajátosan ellenséges másikba sokkal bonyolultabb folyamat ennél. Amellett visszapillantva megállapíthatom önmagamnál, hogy Hegelre orientált-ságom, etikai idealizmusom — valamennyi romantikus antikapitalista elemé-vel egyetemben — egy s más pozitívát is hozott az e válságból megszületett világképembe. Természetesen csak miután mint uralkodó vagy akár társural-kodó tendenciákat már meghaladtam őket, miután — messzemenően, alapve-tően módosítva — egy új, immár egységes világkép elemeivé váltak. Sőt, talán ez itt a helyénvaló alkalom, hogy megállapítsam: még a tőkés világgal való intím ismeretségem is részleges pozitívumként került bele az új szintézis-be. Sohasem estem abba a hibába, amelyet sok munkásnál, kispolgári értelmi-séginél gyakran megfigyelhettem: hogy a tőkés világ végső soron mégiscsak imponál nekik. A kapitalizmusbeli étellel szemben érzett, fiúkoromból szár-mazó megvető gyűlöletem megóvott engem ettől.

A zavarosság azonban nem mindig káosz. Vannak tendenciái, melyek a belső ellentmondásokat olykor időlegesen erősíthetik ugyan, de végső fokon mégis az ellentmondások kiérlelő tisztázása irányában hatnak. Így az etika a gya-korlat, a tett és ezzel a politika felé hajtott. A politika pedig a gazdaságtan felé, ami elméleti elmélyüléshez, tehát végső fokon a marxizmus filozófiájához vezetett. Természetesen tendenciákról van szó, amelyek csak lassan és egyen-lőtlenül szoktak kibontakozni. Egy ilyen irányú tájékozódásom már a háború alatt, az orosz forradalom kitörése után kezdett mutatkozni. A *Theorie des Romans*, mint azt az új kiadás előszavában leírtam, még az általános kétségbe-esés állapotában keletkezett; nem csoda, hogy a jelen, fichtei módra, mint a kiteljesedett bűnösség állapota jelent meg benne, hogy a kitekintés, a kiűt tisztán légies-utopikus jelleget kapott. Csak az orosz forradalommal nyílt

meg számomra is magában a valóságban egy jövő-perspektíva; már a cárizmus megdöntésével, és végképp a kapitalizmussal. Nagyon kevés és nagyon megbízhatatlan ismereteink voltak akkoriban a tényekről és elvekről, ennek ellenére láttuk, hogy — végre! végre! — megnyílt egy út az emberiség előtt, amely kivezet a háborúból és a kapitalizmusból. Persze erről a lelkesültségről szólva se szépítsük meg a múltat. Én is — s itt tisztán a saját ügyemben beszélek. — átéltem egy rövid átmenetet: a végérvényes, végérvényesen helyes elhatározás előtt utolsó ingadozás során mulékony kísérletet tettem egy elvont-ízletlen érvekkel ékített félresikerült szellemi kozmetikázásra. Am az elhatározást mégsem lehetett feltartóztatni. *Taktika, és etika* című kis dolgozatom mutatja az elhatározás belső, emberi indítékait.

A magyar Tanácsköztársaság alatt és előkészítése idején létrejött néhány írásról nem kell túl sokat szólnom. Mi mindannyian — én is, sőt talán mindenekelőtt én — szellemileg igen kevésbé voltunk felkészülve a nagy feladatokkal való megbirkózásra; a lelkesedés próbálta, jól-rosszul, pótolni a tudást és a tapasztalatot. Csak azt az egyetlen, itt igen fontos tényt említem: alig ismertük Lenin forradalom-elméletét, a marxizmus lényeges lenini továbbvitelét ezen a területen. Csak kevés számú lefordított cikkhez és brosúrához férhettünk hozzá annak idején, az orosz forradalom résztvevői pedig részben csekély elméleti hajlandóságúak voltak (mint Szamuely), részben gondolatilag alapvetően az orosz baloldali ellenzék befolyása alatt álltak (mint Kun Béla). Csak a bécsi emigrációban ismerkedhettem meg alaposabban Leninnel, a teoretikussal. Ilyenformán az akkori gondolkodásomban szintén van egy ellentétes dualizmus. Egyrészt nem tudtam elvileg helyesen állást foglalni az akkori politika bizonyos végzetesen opportunistá alaphibáival, így az agrárkérdés tisztán szociáldemokrata megoldásával szemben. Másrészt saját gondolati áramlataim a kultúrpolitika területén elvont utópikus irányban hajtottak. Ma, csaknem egy fél évszázad elteltével, csodálkozom azon, hogy mégis viszonylag nem kevés folytathatót sikerült e területen életre hívunk. (Hogy az elmélet területén maradjak, megjegyzem, hogy a *Mi az ortodox marxizmus?* és *A történelmi materializmus funkcióváltozása* című írásaim már ebben az időszakban kapták meg első megfogalmazásukat. A *Geschichte und Klassenbewusstseins* számára átdolgoztam ugyan őket, de alapvető irányzatuk tekintetében mit sem változtattam rajtuk.)

A bécsi emigrációval mindenekelőtt egy tanulási időszak vette kezdetét. Ez elsősorban a Lenin műveivel való megismerkedésre vonatkozik. Olyan tanulás volt ez persze, amely egy pillanatra sem vált külön a forradalmi tevékenységtől. A feladat mindenekelőtt az volt, hogy helyreállítsuk a magyarországi forradalmi munkásmozgalom folytonosságát; hogy olyan jelszavakat és lépéseket dolgozzunk ki, amelyek alkalmasnak látszanak arra, hogy e mozgalom arculatát a fehérterror alatt is megőrizték és továbbfejlesszék; hogy elhárítsuk a diktatúrára szórt — akár tisztán reakciós, akár szociáldemokrata — rágalmakat, és egyszersmind hozzáfogjunk a proletárdiktatúra marxista önbírálatához. Emellett Bécsben belekerültünk a nemzetközi forradalmi mozgalom áramába. A magyar emigráció akkoriban talán a legnagyobb létszámú és legmegosztottabb emigráció volt, de korántsem az egyetlen. A balkáni országokból és Lengyelországból sokan éltek átmenetileg vagy tartósan emigránsként Bécsben; azonfelül Bécs nemzetközi átmenőállomás is volt, ahol szakszervezetek érintkezésbe kerültek német, francia, olasz stb. kommunistákkal. Nem csoda hát, hogy ilyen körülmények között létrejöhett a *Kommunismus*

folyóirat, amely egy időre a III. Internacionálé ultrabaloldali áramlatainak egyik fő szócsové vált. Osztrák kommunistákon, magyar és lengyel emigránsokon kívül — ezek adták a belső stábot és az állandó munkatársi gárdát — törekvéseivel rokonszenveztek olyan olasz ultrabaloldaliak, mint Bordiga, Terracini, hollandok, mint Pannekoek és Roland Holst stb.

Fejlődési tendenciáimnak ez a dualizmusa, amelyről már beszéltem, ezek között a körülmények között nemcsak elérte tetőpontját, hanem egyben figyelemreméltó, elméletileg-gyakorlatilag új, megkettőződött kikristályosodási formát is kapott. Mint a *Kommunismus* belső kollektívájának tagja élénk részt vettem egy „baloldali” politikai-elméleti vonal kidolgozásában. Ez a vonal azon az akkoriban még igen eleven hiten nyugodott, hogy a nagy forradalmi hullám — amely az egész világot, de legalábbis egész Európát rövid időn belül el fogja vezetni a szocializmushoz — korántsem ült el a finnországi, magyarországi és müncheni vereségekkel. Az olyan események, mint a Kapp-puccs, az olaszországi gyármegszállások, a lengyel—szovjet háború, sőt a márciusi akció, megerősítették bennünk azt a meggyőződést, hogy a világforradalom gyorsan közeledik, hogy hamarosan sor kerül az egész kultúrvilág totális átalakítására. Persze, ha a húszas évek elején szektarianizmusról beszélünk, nem szabad annak a sztálini praxisban kibontakozott válfajára gondolnunk. Ez utóbbi mindenekelőtt az adott hatalmi viszonyokat akarja minden reformmal szemben megvédelmezni, tehát céljaiban konzervatív, módszereiben bürokratikus jellegű. A húszas évek szektarianizmusának ellenben messianisztikus-utópikus célkitűzései voltak, módszereinek pedig élesen antibürokratikus tendenciák szolgáltak alapul. E kétféle szektarianizmusnak tehát csak a neve közös; belsőleg éles ellentéteket képviselnek. (Az is tény persze, hogy a III. Internacionáléban már annak idején meghonosítottak bürokratikus szokásokat Zinovjev és tanítványai, mint ahogy tény az is, hogy a beteg Lenin utolsó éveit az a gond töltötte be, hogyan lehetne a szovjetköztársaság növekvő, spontánul keletkező bürokratizálódását a proletárdemokrácia alapzatáról leküzdeni. De e téren is látható a mai és az akkori szektások közötti ellentétesség. A magyar párt szervezeti kérdéseiről írt cikkem a Zinovjev-tanítvány Kun Béla elmélete és gyakorlata ellen irányul.)

Folyóiratunk azzal akarta szolgálni a messianista szektarianizmust, hogy minden kérdésben a legeslegradikálisabb módszereket dolgozta ki, hogy minden területen teljes-tökéletes szakítást hirdetett a polgári világból származó valamennyi intézménnyel, életformával stb. Ezzel akartuk magasabb színvonalra fejleszteni a hamisítatlan osztálytudatot az élcspatban, a kommunista pártokban, a kommunista ifjúsági szervezetekben. A polgári parlamentekben való részvétel elleni polemikus cikkem tipikus példája ennek a tendenciának. A cikk sorsa — a Lenintől kapott kritika — tette lehetővé számomra az első lépést a szektarianizmus leküzdése felé. Lenin rámutatott arra a döntő különbségre, sőt ellentétre, hogy egy intézmény világtörténelmi meghaladottságából — pl. hogy a parlament meghaladtottá vált a szovjetek által — korántsem következik, hogy taktikailag el kell vetni a benne való részvételt; ellenkezőleg. Ez a kritika, amelynek helytállóságát azonnal elismertem, arra kényszerített, hogy történelmi perspektíváimat differenciáltabban és közvetetebben kapcsoljam össze a napi taktikával, s ennyiben kezdetét jelenti a nézeteimben végbement fordulatnak. Ez a fordulat azonban egy lényegében még mindig szektárius vilásképen belül történt meg csupán. Ez megmutatkozik egy évvel később, amikor kritikusan tekintettem ugyan a márciusi akció

egyes taktikai hibáira, egészében azonban továbbra is kritikátlan-szektárius módra helyeseltem.

Éppen itt jut élesen kifejezésre akkori politikai és filozófiai nézeteim tárgyiilag is, belsőleg is ellentmondásos dualizmusa. Miközben a nemzetközi életben szabadon kiélhettem forradalmi messianizmusom egész intellektuális szenvedélyességét, a fokozatosan szervezkedő magyarországi kommunista mozgalom olyan döntések elé állított, amelyeknek általános és személyes, távlati és közvetlen következményeit folyamatosan tudomásul kellett vennem és következő döntések alapjává kellett tennem. Ilyen helyzetben voltam természetesen már a Tanácsköztársaság idején is. És az a szükségesség, hogy gondolkodásomat ne kizárólag a messianisztikus perspektívákra irányítsam, annak idején is kikényszerített egynémely realisztikus döntést mind a közoktatásügyi népbiztosságon, mind a hadosztálynál, amelynek politikai vezetése rám hárult. Most azonban a tényekkel való konfrontáció, a lenini „következő láncszem” felkutatásának kényszere hasonlíthatatlanul közvetlenebb és intenzívebb lett, mint valaha is addigi életemben. Éppen az ilyen döntések tartalmának látszólag tisztán empirikus jellege járt legmesszebbmenő következményekkel elméleti beállítottságom szempontjából. Ennek objektíve léttel-bíró szituációkra és tendenciákra kellett irányt vennie; ha tehát elvileg helyesen megalapozott elhatározásra akartam jutni, nem volt szabad az elmélkedésben megállnom a közvetlen ténybeliségnél, hanem éppenséggel folyvást ama — gyakran rejtett — közvetítések felfedezésére kellett törekednem, amelyek előidéztek az ilyen szituációt, és mindenekelőtt meg kellett kísérelnem, hogy előre lássam azokat a szituációkat, amelyek a meglevőből, a későbbi gyakorlatot meghatározó módon, valószínűleg fakadni fognak. Itt tehát maga az élet diktált nekem olyan szellemi magatartást, amely igen gyakran ellentétesen szembenállt idealisztikus-utopikus, forradalmi messianizmusommal.

A dilemmát még az is erősítette, hogy a magyar párt gyakorlati vezetésében az ellenoldalon egy modern-bürokratikus fajtájú szektarizmus állott: a Zinovjev-tanítvány Kun Béla csoportja. Tisztán elméletileg elvethettem a nézeteit mint álbaloldaliakat; konkrétan csak azzal lehetett harcolni a javaslatai ellen, hogy a gyakran szerfelett prózai és a világforradalom nagy távlatával csak nagyon távoli közvetítéseken át összekapcsolható hétköznapi valóságra appellálunk. Mint oly gyakran életemben, itt is személyes szerencsém volt: a Kun elleni opposíció élén Landler Jenő állt, olyan ember, akinek nemcsak magas fokú, mindenekelőtt gyakorlati intelligenciája volt, hanem nagy érzéke is az elméleti problémákhoz, amelyek — ha mégoly távoli közvetítéseken át is — reálisan összekapcsolódtak a forradalmi gyakorlattal, olyan ember, akinek legmélyebb belső beállítottságát a tömegek életével való bensőséges összeforrottsága határozta meg. Tiltakozása Kun bürokratikus-kalandor tervei ellen mindjárt az első pillanatban meggyőzött, és a frakcióharc kitörése után mindig az ő oldalán álltam. Nincs itt lehetőségem arra, hogy kitérjek e belső pártharcoknak akár csak a legfontosabb, gyakran elméletileg is érdekes részleteire, s csak arra akarom felhívni a figyelmet, hogy gondolkodásom módszertani kettőssége elméleti-gyakorlati kettősséggé fokozódott: a forradalom nagy nemzetközi kérdéseiben továbbra is ultrabaloldali tendenciák híve maradtam, közben pedig a magyar pártvezetés tagjaként a Kun-féle szektarianizmus elkeseredett ellenfelévé váltam. Ez különösen csattanósan mutatkozott meg 1921 tavaszán. Magyar vonalon Landler kíséretében egy energikus antiszektás politikát képviseltem, s egyidejűleg nemzetközi

téren a márciusi akció egyik elméleti híve voltam. Ezzel az ellentett tendenciák ezen egyidejűségének tetőpontjára értem. A magyar pártbeli nézeteltérések elmélyülésével, a magyarországi radikális munkásság megmozdulásának kezdeteivel természetesen az én gondolkodásomban is megnövekedett az ebből fakadó elméleti tendenciák befolyásoló ereje, jóllehet e fokon még nem jutottak mindent meghatározó fölényre, bár Lenin kritikája erősen 'megingatta' a márciusi akcióról táplált nézeteimet.

Ilyen belsőleg válságos átmeneti időben keletkezett a *Geschichte und Klassenbewusstsein*. A kötet 1922 folyamán készült el. Részben korábban keletkezett szövegek átdolgozását tartalmazta; a már említett 1919-es írásokon kívül ezekhez tartozik *Az Osztyájtudatról* szóló (íródott 1920-ban). A Rosa Luxemburgról, valamint a *Legalitásról és illegalitásról* írt cikkek lényeges változtatások nélkül kerültek be a gyűjteménybe. Tehát csak két, persze döntően fontos tanulmány volt teljesen új a kötetben: az *Eldologiasodás és a proletariátus tudata* és a szervezeti kérdésekről szóló. (Az utóbbihoz előtanulmányul szolgált a közvetlenül a márciusi akció után az *Internationale* 1921. évfolyamában megjelentetett cikk: *Organisatorische Fragen der revolutionären Initiative*.) Ilyenformán a *Geschichte und Klassenbewusstsein* irodalmilag tekintve az utolsó háborús évektől kezdődő fejlődési korszakom összefoglaló lezárása. Olyan lezárás persze, amely, legalábbis részben, már magában foglalta egy a világosabb letisztultságához vezető átmeneti stádium bizonyos tendenciáit, habár ezek a tendenciák még nem tudtak valóságosan kibontakozni.

Az ellentett szellemi irányzatok közötti eldöntetlen harc következtében, melyben korántsem mindig beszélhetünk győztes, ill. alulmaradó tendenciákról, még ma sem könnyű feladat e könyv egységes jellemzése és értékelése. Mégis meg kell itt kísérelnem, hogy röviden kiemeljem legalább az uralkodó motívumokat. S itt mindenekelőtt szembeűnő, hogy a *Geschichte und Klassenbewusstsein* — szerzője szubjektív szándékaival semmiképp sem összhangban — objektíve olyan tendenciát képvisel a marxizmus történetében, amely a filozófiai megalapozásban, a politikai következtetésekben igen erős eltéréseket mutat fel, de — akarva vagy akaratlanul — mégis a marxizmus ontológiájának az alapzatai ellen irányul. Arra a tendenciára gondolok, amely a marxizmust kizárólagosan társadalomtanaknak, társadalomfilozófiának fogja fel, és a marxizmusból a természetre vonatkozólag következő állásfoglalást ignorálja vagy elveti. Már az első világháború előtt képviselték ezt az irányzatot olyan, más-különbösen igen különböző orientációjú marxisták, mint Max Adler és Lunacsarszkij; napjainkban — valószínűleg nem egészen függetlenül a *Geschichte und Klassenbewusstsein* hatásától — mindenekelőtt a francia egzisztencializmusban és ennek szellemi környezetében találkozunk vele. Könyvem ebben a kérdésben nagyon határozott álláspontot foglal el: a természet társadalmi kategória, állítom különböző helyeken, és az összkoncepció arra irányul, hogy csakis a társadalomnak és a benne élő embereknek a megismerése releváns filozófiailag. Már e tendencia képviselőinek nevei mutatják, hogy nem egy tulajdonképpeni irányzatról van szó; én magam annak idején Lunacsarszkijt csak névről ismertem és Max Adlert mindig is elutasítottam mint kantianust és szociáldemokratát. Ennek ellenére, közelebbről szemügyre véve, bizonyos közös vonásokat találunk. Egyrészt kiderül, hogy éppen a természet materialista felfogása hozza magával a polgári és szocialista világnézet valóban radikális szétválását, hogy az e komplexus előli kitérés gyengítőleg hat ezekre a filozófiai fejtegetésekre, pl. akadályozza a marxista gyakorlat-fogalom éles kidol-

gozását. Másrészt a társadalmi kategóriáknak ez a látszólagos módszertani felmagasztalása kedvezőtlenül hat vissza igazi megismerési funkcióikra; gyengíti sajátos marxista specifikumukat is, gyakran tudattalanul visszaveszi a polgári gondolkodás reális meghaladásából fakadó eredményeket.

Ebben a kritikában persze kizárólag a *Geschichte und Klassenbewusstsein*-re szorítkozom, amivel semmi esetre sem akarom azt állítani, hogy ez a marxizmustól való divergencia hasonló beállítódottságú más szerzőknél kevésbé döntő szerephez jutna. Az én könyvemben azon nyomban és döntő dolgokat illetően zavart okozva visszahat magának a gazdaságnak a felfogására, amely itt természetsszerűleg szükségképpen a módszertani középpontot alkotta. Kísérlet történik ugyanarra, hogy az összes ideológiai jelenségek gazdasági alapzatukból kapjanak magyarázatot, de a gazdaság mégis beszűkül, amennyiben kiesik belőle annak marxista alapkategóriája, a munka mint a társadalom természettel való anyagcseréjének közvetítője. Ez azonban természetes következménye az ilyen módszertani alapbeállítottságnak. Az folyik belőle, hogy eltűnnek a marxista világkép legfontosabb reális pillérei, és óhatatlanul híjával marad az igazi gazdasági megalapozásnak az a kísérlet, hogy a legvégtetesebb radikalitással levonjuk a marxizmus legvégső forradalmi következtetéseit. Magától értetődik, hogy a természet ontológiai objektivitásának, amely ennek az anyagcserének a létszerű alapzatát alkotja, el kell tűnnie. De ezzel együtt eltűnik az a kölcsönhatás is, amely az igazán materialista módon tekintett munka és a dolgozó ember fejlődése között fennáll. Marx nagy gondolata, amely szerint még a „termelés a termelés végett” sem egyéb, mint „az emberi termelőerők kifejlődése, tehát az emberi természet gazdagságának kifejlődése mint öncél”, kívül esik azon a területen, amelyet a *Geschichte und Klassenbewusstsein* át tud tekinteni. A tőkés kizsákmányolás elveszti ezt az objektíve forradalmi oldalát, és azt a tényállást, „hogy az emberi nem képességeinek ez a kifejlődése, bár eleinte az emberi egyedek, sőt emberosztályok többségének rovására megy végbe, végül áttöri ezt az antagonizmust és egybeesik az egyes egyed kifejlődésével, hogy tehát az egyéniség magasabb kifejlődése csak olyan történelmi folyamat árán vásárolható meg, amelyben az egyedeket feláldozzák, ezt nem értik meg . . .” (*Értéktöbblet-elméletek*, II. rész, Bp. 1961. 100—101. o.) Ezáltal mind a kapitalizmus ellentmondásainak, mind a proletariátus forradalmasodásának ábrázolása akaratlanul is túlnyomóan szubjektivistikus hangsúlyokat kap.

Ez leszűkítően és torzítóan színezi a gyakorlatnak az — éppen e könyv szempontjából középponti — fogalmát is. Ennél a problémánál is Marxból akartam kiindulni, és megpróbáltam az ő fogalmait minden későbbi polgári torzítástól megtisztítani, alkalmassá tenni a jelenkor nagy forradalmi átrendülésének szükségletei számára. Mindenekelőtt azonban szilárdan állt akkor előttem az, hogy radikálisan le kell küzdeni a polgári gondolkodás pusztán kontemplatív jellegét. Így a forradalmi gyakorlat koncepciója ebben a könyvben valami éppenséggel fellengős vonást kap, amely jól megfelelt az akkori baloldali kommunizmus messianisztikus utópizmusának, de nem az igazi marxistának. Kortörténetileg érthető módon, polemizálva a munkásmozgalomban jelentkező polgári és opportunistá nézetek ellen, amelyek valami a gyakorlattól elszigetelt, állítólag objektív, a valóságban minden gyakorlattól elszakított megismerést magasztaltak, az én — relatíve messzemenően jogosult — polémiám a kontempláció túlfeszítése és túlértékelése ellen irányult. Marx Feuerbach-kritikája még erősítette ezt a beállítódottságomat. Csupán azt nem

vettem észre, hogy ha a gyakorlat-fogalomnak nincsen bázisa a valóságos gyakorlatban, a munkában mint ősfarmájában és modelljében, akkor túlfeszítése szükségképp átcsap idealisztikus kontemplációba. Így a proletariátus helyes és igazi osztálytudatát el akartam határolni mindenféle empirisztikus „közvéleménykutatástól” (a kifejezése persze akkor még nem volt forgalomban), és elvitathatatlan gyakorlati objektivitást akartam tulajdonítani neki. De mégis csak egy „imputált” osztálytudat („zugerechnetes” Klassenbewusstsein) megfogalmazásához tudtam eljutni. Arra gondoltam, amit Lenin a *Mi a teendőben* úgy jellemez, hogy, ellentétben a spontánul keletkező tradeunionista tudattal, a szocialista osztálytudatot „kívülről” viszik be a munkások közé, vagyis olyan területről, „amely kívül esik a gazdasági harc körén, a munkások és a munkáltatók kölcsönös viszonya körén”. (Lenin *Összes Művei*, 6. köt., Bp. 1964. 73. o.) Ami tehát nálam szubjektív szándékom szerint, Leninnél pedig egy gyakorlati mozgalomnak a társadalom totalitásán belüli igazi marxista elemzéséből adódott, az én ábrázolásomban tisztán szellemi eredménnyé és ezzel egy lényegileg kontemplatív valamivé lett. Az „imputált” tudatnak forradalmi gyakorlatba való átcsapása itt — objektíve tekintve — tisztára csodaként jelenik meg.

Az, hogy egy — önmagában véve — helyes elgondolású intenció így átcsap a szándékoltak az ellenkezőjébe, magának a gyakorlatnak a már említett elvont-idealisztikus koncepciójából következik. Világosan megmutatkozik ez a — megint nem teljesen jogosulatlan — polémiában Engels ellen, aki a kísérletben és az iparban látja azokat a tipikus eseteket, melyekben a gyakorlat az elmélet kritériumának bizonyul. Azóta világossá vált előttem — mint az engelsi tézis nem-teljes voltának elméleti alapja —, hogy a gyakorlat területe (alapstruktúrájának változása nélkül) fejlődése folyamán nagyobbá, bonyolultabbá, közvetettebbé vált, mint a puszta munka területe, s ezért a tárgy megtermelésének puszta aktusa alapjává válhatik ugyan egy elméleti feltevés közvetlenül helyes megvalósításának, és ennyiben kritériumául szolgálhat helyességének vagy helytelenségének, de ezzel még távolról sincs megoldva az a feladat, amelyet Engels itt a közvetlen gyakorlat elé állít, ti. hogy elintézzé a „megfoghatatlan magánvaló dolog” kanti tanát. Maga a munka ugyanis igen könnyen megállhat a puszta manipulációnál, és megteheti, hogy — spontánul vagy tudatosan — elsiklik a magánvaló kérdésének megoldása mellett, s ezt egészben vagy részben ignorálja. A történelem felmutat olyan eseteket, amikor gyakorlatilag helyesen cselekedtek egészen hamis elméletek alapján, ami a magánvaló meg nem ragadását jelenti az engelsi értelemben. Sőt még a kanti elmélet sem tagadja semmiképp az ilyenfajta kísérletek megismerési értékét, objektivitását, csak hogy a puszta jelenségek birodalmába utalja őket, fenntartva, hogy a magánvaló megismerhetetlen maradt. És a mai neopozitívizmus a valóságra (a magánvalóra) vonatkozó minden kérdést el akar távolítani a tudományból, a magánvalót illető minden kérdést mint „tudománytalant” elutasít, mégpedig elismerve közben a technológia és a természettudomány minden eredményét. Hogy tehát a gyakorlat elvégezhesse Engels által — helyesen — megkövetelt funkcióját, ahhoz — megmaradva gyakorlatnak, sőt átfogó gyakorlattá válva — túl kell emelkednie ezen a közvetlenségen.

Akkori meggondolásaim az engelsi megoldással szemben tehát nem voltak alaptalanok. Annál hibásabb volt az érvelésem. Teljesen helytelen volt azt állítani, hogy „a kísérlet a legtisztábban kontemplatív viszonyulásmód”.

Saját leírásom cáfolja ezt a bizonyítást. Mert egy olyan állapot előállítása, amelyben a vizsgálandó természeti erők „tisztán”, az objektumvilág gátló mozzanataitól, a szubjektum tévmegfigyeléseitől zavaratlanul hathatnak — ez, akárcsak maga a munka, teleologikus tételezés, persze különös fajtájú, tehát lényege szerint mégis csak tiszta gyakorlat. Ugyanilyen helytelen volt tagadni a gyakorlatot az iparban és benne „dialektikus-történelmi értelemben a társadalmi természettörvényeknek csak objektumát, nem pedig szubjektumát” látni. Ami ebben a tételben — részlegesen, nagyon is részlegesen — helyes, az pusztán a tőkés termelés gazdasági totalitására vonatkozik. Ennek azonban semmiképp sem mond ellent, hogy az ipari termelés minden egyes aktusa nemcsak teleologikus munkaaktusok szintézise, hanem egyúttal, éppen e szintézisben, maga is teleologikus — tehát gyakorlati — aktus. Ilyen filozófiai ferdeségekben bosszulja meg magát az, hogy a *Geschichte und Klassenbewusstsein* a gazdasági jelenségek elemzése során nem a munkában, hanem csupán a fejlett árugazdaság bonyolult strukturáiban keresi a kiindulópontot. Ez eleve kilitástalanná teszi a filozófiai felemelkedést olyan döntő kérdésekhez, amilyen az elmélet vonatkozása a gyakorlathoz, a szubjektumé az objektumhoz.

Ezekben és hasonló fölöttébb problematikus kiindulópontokban mutatkozik meg a nem következetes materialista módon feldolgozott és ezért nem megszüntetve-megőrzött hegeli örökség befolyása. Megint egy középponti-elvi problémát hozok fel. Bizonytalán nagy érdeme a *Geschichte und Klassenbewusstsein*nek, hogy a totalitás kategóriájának, amelyet a szociáldemokrata opportunizmus „tudományossága” teljesen feledésbe süllyesztett, ismét kijelölte azt a középponti módszertani helyet, amellyel Marx műveiben mindig is rendelkezett. Hogy Leninnél hasonló tendenciák érvényesültek, azt annak idején nem tudtam. (A filozófiai töredékeket hat évvel a *Geschichte und Klassenbewusstsein* után tették közzé.) Míg azonban Lenin e kérdésben is valóban megújította a marxi módszert, nálam egy — hegeli — túlfeszítettség keletkezett, amennyiben a totalitás középponti módszertani helyét ellentétbe állítottam a gazdaságinak az elsőbbségével: „Nem a gazdasági motívumoknak a történelemmagyarázatban elfoglalt uralkodó helyzete különbözteti meg döntően a marxizmust a polgári tudománytól, hanem a totalitás nézőpontja.” Ez a módszertani paradoxia még fokozódik azáltal, hogy a totalításban láttam a forradalmi elv kategóriális hordozóját a tudományban: „A totalitás kategóriájának uralma a forradalmi elv hordozója a tudományban.” (*Geschichte und Klassenbewusstsein*, 39. o.)

Kétségtelen, hogy az ilyen módszertani paradoxiak nem jelentéktelen és azonfelül sokszor progresszív szerepet játszottak a *Geschichte und Klassenbewusstsein* hatásában. Ugyanis egyrészt a hegeli dialektikára való visszanyúlások nagy csapást mértek a revizionista tradícióra; hiszen már Bernstein sub titulo „tudományosság” elsősorban azt akarta eltávolítani a marxizmusból, ami a hegeli dialektikára emlékeztet. És elméleti ellenfeleitől, mindenekelőtt Kautskytól, mi sem állt távolabb, mint a hagyomány megvédelmezése. A marxizmushoz való forradalmi visszatérés szempontjából tehát közelfekvő kötelezettség volt a marxizmus hegeli hagyományainak megújítása. A *Geschichte und Klassenbewusstsein* jelenti az akkor talán legradikálisabb kísérletet arra, hogy Marx forradalmiságát a hegeli dialektikának és Hegel módszerének megújítása és továbbvitele útján aktualizálja. A vállalkozást még idősebbé tette az, hogy ugyanebben az időben a polgári filozófiában mindjobban előtérbe

nyomultak olyan áramlatok, amelyek Hegel megújításával kísérleteztek. Persze ezek egyrészt sohasem tették alapjukká Hegelnek Kanttal való szakítását, másrészt Dilthey befolyása alatt arra törekedtek, hogy elméleti hidat verjenek a hegeli dialektika és a modern irracionálisizmus között. Kevéssel a *Geschichte und Klassenbewusstsein* megjelenése után Kroner úgy jellemezte Hegelt, mint minden idők legnagyobb irracionalistáját, Löwith későbbi ábrázolásában pedig Marxból és Kierkegaard-ból párhuzamos jelenségek lesznek, amelyek a hegelianizmus felbomlásából fakadnak. Az ezekkel az áramlatokkal való kontraszt mutatja, mennyire időszerű volt a *Geschichte und Klassenbewusstsein* kérdésfeltevése. A radikális munkásmozgalom ideológiájának álláspontjáról azért is, mert itt háttérbe szorult Feuerbachnak Plehanov és mások által nagyon túlértékelt közvetítő szerepe Hegel és Marx között. Nyíltan csak valamivel később — évekkel megelőzve Lenin filozófiai tanulmányainak publikációját —, a Moses Hessről szóló dolgozatban mondtam ki, hogy Marx közvetlenül Hegelhez kapcsolódott, tárgyilag azonban ez az álláspont már a *Geschichte und Klassenbewusstsein* sok fejtegetésének is alapjául szolgál.

Lehetetlen egy ilyen szükségképpen sommás áttekintésben konkrét bírálat alá vonni a könyv egyedi vizsgálódásait, tudniillik azt, hogy hol volt a könyv Hegel-értelmezése előremutató, és hol volt zavart okozó. A mai olvasó, ha képes a kritikára, bizonyára talál egynéhány példát mindkét típusból. Az akkori hatás és az esetleges jelenkori időszerűség szempontjából azonban minden egyedi vizsgálódáson túl egyetlen problémának van döntő jelentősége: az elidegenedésnek, amelyet a könyv Marx óta először tárgyal a kapitalizmus forradalmi kritikájának középponti kérdéseként, és amelynek elmélettörténeti és módszertani gyökereit a hegeli dialektikára vezeti vissza. A probléma természetesen a levegőben volt. Néhány évvel később Heidegger *Sein und Zeit*-je révén a filozófiai viták középpontjába került, és ezt a pozícióját, főképpen Sartre-nak, Sartre tanítványainak és ellenfeleinek hatása következtében, máig sem vesztette el. Mellőzhetjük itt azt a filológiai kérdést, amelyet mindenekelőtt L. Goldmann vetett fel, amikor Heidegger művében helyenként polemikus replikát látott az én — természetesen megnevezetlen — könyvemre. Az a megállapítás, hogy a probléma a levegőben volt, ma teljesen elegendő, különösen ha — ami itt nem lehetséges — behatóan elemezzük e tényállás valódi alapzatait, hogy tisztázhassuk a továbbbhatását, a marxista és egzisztencialista gondolkodási motívumok keveredését, főként Franciaországban, közvetlenül a második világháború után. Prioritásoknak, „befolyásoknak” stb. itt nincs túlontúl nagy érdekességük. A fontos csak az, hogy mind polgári, mind proletár, politikailag-társadalmilag jobboldali vagy baloldali beállítottságú gondolkodók egyaránt felismerték és elismerték, hogy az ember elidegenedése középponti problémája a kornak, amelyben élünk. Így a *Geschichte und Klassenbewusstsein* mély hatást gyakorolt a fiatal intelligencia köreiben; egy egész sor jó kommunistát ismerek, akiket éppen ez nyert meg a mozgalom számára. Az a tény, hogy egy kommunista újra hozzányúlt ehhez a hegeli—marxi problémához, kétségtől nagy szerepet játszott abban, hogy ez a könyv messze a párt határain túl is hatást gyakorolt.

Ami mármost magát a probléma kezelését illeti, ma már nem túl nehéz látni, hogy ez tisztára hegeli szellemben történt. Mindenekelőtt: végső filozófiai alapzatát a történelmi folyamatban magát realizáló azonos szubjektum-objektum alkotja. Ennek keletkezése magánál Hegelnél persze logikai-filozófiai jellegű, amennyiben az abszolút szellem legmagasabb fokának elérése

a filozófiában a külsővé-idegenné válás visszavételével, az öntudat önmagához való visszatérésével valósítja meg az azonos szubjektum-objektumot. A *Geschichte und Klassenbewusstsein*ben viszont ez a folyamat társadalmi-történelmi akar lenni, mely abban éri el tetőfokát, hogy a proletariátus az osztálytudatában ezt a fokot — a történelem azonos szubjektum-objektumává válva — megvalósítja. Ezzel úgy látszik, mintha Hegel ténylegesen „a talpára volna állítva”; úgy látszik, mintha a *Phänomenologie des Geistes* logikai-metafizikai konstrukciója létszerűen valódi megvalósulást talált volna a proletariátus létében és tudatában, ami viszont filozófiai megalapozást látszik adni a proletariátus hozta történelmi fordulatnak, annak, hogy forradalmával megalapítja az osztály nélküli társadalmat, lezárja az emberiség „előtörténetét”. De több-e hát igazában az azonos szubjektum-objektum, mint tisztán metafizikai konstrukció? Vajon egy még oly adekvát önmegismerés által, még akkor is, ha ennek bázisa a társadalmi világ adekvát megismerése, tehát egy még oly kiteljesedett öntudat által valóban létrejön-e egy azonos szubjektum-objektum? Csak pontosan fel kell tenni a kérdést ahhoz, hogy nemlegesen kelljen rá válaszolni. Mert, meglehet, a megismerés tartalma vissza van vonatkoztatva a megismerő szubjektumra, a megismerés aktusa ezzel még nem veszt el külsővé-idegenné vált jellegét. Hegel joggal vetette el éppen a *Phänomenologie des Geistes*ben az azonos szubjektum-objektum misztikus irracionálisztikus megvalósítását, Schelling „intellektuális szemléletét”, és követelte a probléma filozófiailag racionális megoldását. Egészséges realitásérzéke ezt a követelést meghagyta követelésnek; legáltalánosabb világkonstrukciója e megvalósítás perspektívájában tetőzik ugyan, de rendszerén belül soha nem mutatja meg konkrétan, hogyan mehetne ez a követelés teljeseedsbe. A proletariátus mint az emberiség valóságos történelmének azonos szubjektum-objektuma tehát nem materialista megvalósítás, amely meghaladná az idealisztikus gondolati konstrukciókat, hanem sokkal inkább olyasvalami, ami hegelebb Hegelnél, olyan konstrukció, amely objektíve arra pályázik, hogy gondolatilag merészebben emelkedjék minden valóság fölé, mint maga a mester.

Hegel ezen óvatosságának gondolati bázisa alapkoncepciójának túlfeszítettségében van. Mert Hegelnél jelenik meg először az elidegenedés problémája mint az ember világban elfoglalt helyzetének, világgal kapcsolatos magatartásának alapkérdése. Az elidegenedés azonban nála, a külsővé-válás terminus alatt, egyszersmind minden tárgyiság tételezése. Az azonos szubjektum-objektumnak tehát, midőn az elidegenedést megszünteti, egyszersmind meg kell szüntetnie a tárgyiságot is. Minthogy pedig a tárgy, a dolog Hegelnél csak mint az öntudat külsővé válása létezik, ennek visszavétele a szubjektumba véget vetne a tárgyi valóságnak, tehát egyáltalában a valóságnak. A *Geschichte und Klassenbewusstsein* mármost követi Hegelt annyiban, hogy egyenlővé teszi az elidegenedést a tárgyiasulással (hogy Marx *Gazdasági-filozófiai kéziratainak* terminológiáját használjuk). Ez az alapvető és durva tévedés minden bizonnyal sokban hozzájárult a *Geschichte und Klassenbewusstsein* sikeréhez. Az elidegenedés gondolati leleplezése, mint már kifejtettük, annak idején a levegőben volt, csakhamar középponti kérdésévé vált a kultúrkritikának, amely az ember helyzetét vizsgálta a jelenkori kapitalizmusban. A polgári-filozófiai kultúrkritika számára — elég Heideggerre gondolnunk — nagyon kézenfekvő volt a társadalmi kritikát tisztán filozófiaivá szublimálni, a lényege szerint társadalmi elidegenedésből örök „condition humaine”-t csinálni, hogy egy később keletkezett terminust használjunk. Világos, hogy a *Geschichte und*

*Klassenbewusstsein*nek ez az ábrázolásmódja, ha mást, sőt ellenkezőt célzott is, elébe sietett az ilyen beállításoknak. A tárgyasulással azonosított elidegenedés társadalmi kategóriaként volt ugyan elgondolva — hiszen a szocializmusra hárult az elidegenedés megszüntetése —, de az osztálytársadalmakbeli megszüntethetetlen egzisztenciája és elsősorban a filozófiai megalapozása mindamellet a „condition humaine”-hez közelítette.

Ez éppen az ellentett alapfogalmak ismételt hangsúlyozott hamis azonosításából következik. Mert a tárgyasulás ténylegesen az ember társadalmi életének megszüntethetetlen megnyilvánulási módja. Ha meggondoljuk, hogy minden a gyakorlatban történő objektiváció, így mindenekelőtt maga a munka is — tárgyasít, hogy minden emberi kifejezőmód, így a nyelv is, tárgyasítja az emberi gondolatokat és érzéseket stb., akkor nyilvánvaló, hogy itt az emberek egymással való érintkezésének egy általános emberi formájával van dolgunk. Mint olyan, a tárgyasulás persze értékmentes; a helyes éppúgy tárgyasulás, mint a hamis, a felszabadulás éppúgy, mint a leigáztatás. Csak ha a tárgyasult formák a társadalomban olyan funkciókat kapnak, amelyek az ember lényegét létével ellentmondásba hozzák, az emberi lényeg a társadalmi léttel leigázzák, kiforgatják, eltorzítják stb., akkor jön létre az elidegenedés objektív társadalmi viszonya, s ennek szükségszerű kíséretében a belső elidegenedés valamennyi szubjektív ismérve. Ezt a dualitást a *Geschichte und Klassenbewusstsein* nem ismerte fel. Innét ered az, ami alapvető történetfilozófiai felfogásában hamis és ferde. Csak mellékesen említtem meg, hogy az eldologiasodás jelensége, amely közeli rokona az elidegenedésnek, de sem társadalmilag, sem fogalmilag nem azonos vele, ugyancsak ezzel egyértelmű kategóriaként szerepelt.

Az alapfogalmaknak ez a kritikája nem lehet teljes. De még szorosan a középponti fontosságú kérdésekre szorítkozva is röviden meg kell említeni a megismerés képmásszerűségének tagadását. Ennek két forrása volt. Az első a bennem élő mélységes ellenérzés volt a mechanikus fatalizmussal szemben, amely e kategória használatát magával szokta hozni a mechanikus materializmusban, s amely ellen az én akkori messianisztikus utópizmusom, a gyakorlatnak gondolkodásomban betöltött uralkodó szerepe — megint nem teljesen jogosulatlan módon — szenvedélyesen tiltakozott. A másik indíték megint annak felismeréséből származott, hogy a gyakorlat eredete és gyökere a munkában van. A legeslegkezdetleesebb munka, már az őseMBER kőszedegetése is, előfeltételezi az ezzel kapcsolatban közvetlenül tekintetbe jövő valóság helyes visszatükrözését. Hiszen semmilyen teleologikus tételezés nem hajtható végre eredményesen az általa gyakorlatilag szem előtt tartott valóság valamiféle, ha csak még oly kezdetlegesen közvetlen leképezése nélkül. A gyakorlat csak azért lehet az elmélet betöltése és kritériuma, mert ontológiailag, mint mindenféle reális teleologikus tételezés reális előfeltétele, a valóság helyesnek tartott leképezése szolgál alapjául. Az itt keletkezett polémia részleteire, a közkeletű visszatükrözési elméletekben kolportált fotografikus jelleg elutasításának jogoságára itt nem érdemes közelebbről kitérnünk.

Azt hiszem, nem ellentmondás, hogy itt kizárólag a *Geschichte und Klassenbewusstsein* negatív oldalairól beszéltem, és mégis úgy vélem, hogy a maga idejében és a maga módján nem volt jelentéktelen mű. Már az a tény is bizonyos reprezentatív jelleget kölcsönöz a könyvnek, hogy mindannak, ami hibásat benne itt felsoroltunk, nem annyira a szerző partikularitásában volt a forrása, mint inkább a korszak nagy, habár gyakran tárgyilag hamis

tendenciáiban. Egy hatalmas, világtörténelmi átmenet küzdött akkor az elméleti kifejezésért. Történelmileg bizonyos jelentőségre tehet szert egy elmélet akkor is, ha nem juttattja kifejezésre a nagy válság objektív lényegét, hanem csak tipikus állásfoglalást képvisel annak alapproblémáihoz. Ez volt a helyzet — ma így hiszem — a *Geschichte und Klassenbewusstsein*-nel.

Amellett az itt adott bemutatás korántsem akarja azt mondani, hogy az e könyvben kifejezésre juttatott valamennyi gondolat okvetlenül egytől egyig hibás volt. Bizonyosan nem így áll a dolog. Már az első cikk élén álló bevezető megjegyzések olyan meghatározását adják a marxista ortodoxiának, amely jelenlegi meggyőződésem szerint nemcsak objektíve helyes, hanem ma, a marxizmus reneszánszának előestéjén számottevő aktuális jelentőséggel is bírhatna. A következő fejtegetésekre gondolok: „... feltéve — ha nem is megengedve —, hogy az újabb kutatás kétséget kizáróan kimutatta Marx valamennyi egyes kijelentésének tárgyilag helyt nem álló voltát, minden komoly »ortodox« marxista feltétel nélkül elismerhetné mindezeket az új eredményeket, elvetné Marx valamennyi egyes tézisé — anélkül, hogy egy percére is felkeltene adnia marxista ortodoxiáját. Az ortodox marxizmus tehát nem jelenti Marx kutatási eredményeinek kritikátlan elismerését, nem jelenti az ebbe vagy abba a tézisbe vetett »hitet«, nem jelenti egy »szent« könyv magyarázatát. A marxizmus kérdéseiben tanúsított ortodoxia ezzel szemben kizárólag a módszerre vonatkozik. Nem egyéb, mint az a tudományos meggyőződés, hogy a dialektikus materializmusban megtaláltuk a helyes kutatási módszert, s hogy ezt a módszert csak megalapozóinak szellemében lehet kiépíteni, továbbvinni és elmélyíteni: hogy viszont a meghaladására vagy »kijavítására« irányuló minden kísérlet csak az ellaposításhoz, a trivialitáshoz, az eklekticizmushoz vezetett és oda kellett vezetnie.” (*Geschichte und Klassenbewusstsein*, 13. o.)

Anélkül, hogy szertelenül szerénytelennek érezném magam, azt hiszem, hogy még számos hasonlóan helyes gondolatot lehet a könyvben találni. Csak azt említem meg, hogy bevontam Marx ifjúkori műveit világszemléletének összképébe, míg az akkori marxisták általában csak személyes fejlődésének történelmi dokumentumait akarták látni bennük. Hogy évtizedekkel később ez a viszony megfordult, hogy nem egyszer a fiatal Marxot ábrázolták a voltaképpen filozófusnak és érett műveit messzemenően elhanyagolták, abban a *Geschichte und Klassenbewusstsein*-ben ártatlan, mert ez a marxista világképet helyesen vagy hibásan, de mindig mint lényegileg egységeset tárgyalja.

Az sem tagadható, hogy van néhány passzus, amely hozzálát a dialektikus kategóriáknak a maguk valóságos létszerű objektivitásában és mozgásában való ábrázolásához, amelyek tehát a társadalmi lét igazán marxista ontológiájának irányába mutatnak. Például a közvetítés kategóriáját a könyv így jellemzi: „A közvetítés kategóriája mint az empiria pusztája közvetlenségének meghaladására szolgáló módszertani emeltyű tehát nem kívülről (szubjektíve) a tárgyakba belevitt valami, nem értéktétel vagy kellés, amely létükkel szembenállna, hanem magának a tulajdonképpeni, objektív, tárgyi struktúrájuknak kinyilatkozása.” (*Geschichte und Klassenbewusstsein*, 178—179. o.) Vagy ezzel szoros gondolati kontaktusban genezis és történelem összefüggése: „A genezis és a történelem csak akkor eshet egybe, vagy, pontosabban szólva, pusztán csak akkor lehetnek egyazon folyamat mozzanatai, ha egyrészt az összes kategóriák, amelyekben az emberi létezés felépül, magának a létezésnek (és nem csupán e létezés fogalmi megragadhatóságának) meghatározásaiként

jelennek meg, másrészt ha leszármazásuk, összefüggésük és összekapcsolódásuk magának a történelmi folyamatnak a mozzanataiként, a jelenkor struktív jellegzetességeként mutatkoznak. A kategóriák leszármazása és belső összefüggése tehát sem tisztán logikai sort nem alkot, sem a tisztán történeti ténybeliség szerint nem rendeződik.” (*Geschichte und Klassenbewusstsein*, 175. o.) A gondolatmenet következetesen egy idézetbe torkoll, mely Marxnak az ötvenes években keletkezett híres módszertani vizsgálódásából való. Nem ritkák az ilyen helyek, amelyek hasonló módon előlegezik Marxnak egy igazán materialista-dialektikus értelmezését és megújítását.

Lényegében gyakorlati okai vannak annak, hogy itt mégis a hibás tételek kritikájára összpontosítottam a figyelmet. Tény, hogy a *Geschichte und Klassenbewusstsein* sok olvasóra erős benyomást tett és tesz még ma is. Ha ilyenkor a helyes gondolatmenetek hatnak, akkor minden rendben van, és az én magatartásom mint szerzőé ebben teljességgel irreleváns és érdektelen. Sajnos tudom, hogy a társadalmi fejlődés és az általa kitermelt elméleti beállítottságok szülte okokból gyakran éppen az tartozik a könyv hatásának legerősebb és legnagyobb befolyású mozzanatai közé, amit ma elméletileg hamisnak tartok. Ezért kötelességemnek tartom, hogy most, amikor több mint negyven év után új kiadásra kerül sor, mindenekelőtt a könyv e negatív tendenciáiról szóljak, és óvjam olvasóit olyan téves döntésektől, amelyek annak idején talán nehezen elkerülhetők voltak, de ma már rég nem azok.

Már utaltam arra, hogy a *Geschichte und Klassenbewusstsein* bizonyos értelemben 1918–19-ben kezdődő fejlődési korszakom összefoglalása és lezárása volt. A rákövetkező évek ezt egyre világosabban mutatták. Mindenekelőtt e korszak messianisztikus utópizmusa mindinkább vesztett reális (vagy akár reálisnak látszó) talajából. 1924-ben meghalt Lenin. És a halála utáni pártharcok egyre erősebben a szocializmus egy országbeli lehetőségének kérdésére összpontosultak. Az elméleti, elvont lehetőségről persze maga Lenin már jóval azelőtt szólott. Ámde a világforradalom közelinek látszó perspektívája abban az időben e lehetőség pusztán elméletileg elvont jellegét emelte ki. Most már a vita a reális, a konkrét lehetőség körül folyt, és ez megmutatta, hogy ezekben az években már aligha lehetett komolyan számolni egy közeli világforradalmi perspektívával. (Ez a perspektíva csak az 1929-es gazdasági válság következtében merült fel időlegesen újra.) Ennek kiegészítője volt, hogy a III. Internacionálé 1924 után a tőkés világ állapotát joggal mint „viszonylagos stabilizálódást” fogta fel. Ezek a tények az én számomra is az elméleti újra-tájékozódás szükségszerűségét jelentették. Az, hogy az orosz pártvitákban Sztálin oldalán, az egy országbeli szocializmus igenlése oldalán álltam, nagyon világosan mutatta egy döntő változás kezdetét.

Ezt a fordulatot közvetlenül, de lényegi módon mindenekelőtt a magyar pártmunka tapasztalatai határozták meg. A Landler-frakció helyes politikája kezdte megteremni gyümölcseit. A szigorú illegálitásban dolgozó párt egyre nagyobb befolyásra tett szert a szociáldemokrácia balszárnyára, úgyhogy 1924–25-ben lehetővé vált a pártszakadás, egy radikális, de legalitásra berendezkedett munkáspárt megalapítása. Ez az illegálisan kommunisták által vezetett párt stratégiai feladatul a demokrácia helyreállítását tűzte ki Magyarországon, tetőpontul a köztársaság követelésével, míg maga az illegális kommunista párt megmaradt a proletariátus diktatúrájának régi stratégiai jelszavánál. Én akkor ezzel a döntéssel taktikailag egyetértettem, ámde mind erősebben foglalkoztatott egy sor kínzó, megoldatlan probléma azzal

kapcsolatban, hogy vajon jogosult-e elméletileg az így kialakult helyzet?

Már ezek a gondolatmenetek is elkezdtek aláaknázni az 1917 és 1924 közötti idő szellemi alapzatait. Ehhez járult, hogy a világforradalmi fejlődés ütemének oly nyilvánvalóvá vált meglassúbbodása szükségszerűen abba az irányba hatott, hogy az előrenyomuló és erősödő reakció ellen együttműköd-jünk minden valamelyest baloldali irányú társadalmi elemmel. Ez természetes és magától értetődő volt egy legális és baloldali-radikális munkaspárt számára Horthy-Magyarországon. De a nemzetközi mozgalomban is mutatkoztak ebbe az irányba utaló tendenciák. Már 1922-ben bekövetkezett a Marcia su Roma, és a következő évek Németországban is magukkal hozták a nemzeti szocializ-mus erősödését, valamennyi reakciós erő fokozódó összevonását. Így napi-rendre kellett kerülniök az egységfront és a népfront problémáinak, elméleti-leg és egyben stratégiaiilag és taktikaiilag át kellett gondolni őket. Ennek során csak ritkán lehetett valami iránymutatót várni az egyre erősebben a sztálini taktika befolyása alá kerülő III. Internacionálétól. A III. Internacion-nálé taktikaiilag ide-oda ingadozott a jobb- és a baloldal között. Maga Sztálin elméletileg fölötte végzetesen nyúlt bele ebbe a bizonytalanságba, amikor 1928 táján a szociáldemokratákat a fasiszták „ikertestvéreinek” nevezte. Ezzel becsapta az ajtót a baloldaliak minden egységfrontja előtt. Habár az orosz középponti kérdésben Sztálin oldalán álltam, ez az állásfoglalása mély-séges ellenérzést keltett bennem. De már csak azért sem akadályozta fokoza-tos elfordulásomat az első forradalmi évek ultrabaloldali tendenciáitól, mert az európai pártok legtöbb baloldali csoportosulása a trockizmus mellett tett hitet, amellyel kapcsolatban mindig elutasító magatartást tanúsítottam. Persze, ha, teszem Németországban, amelynek politikája a leginkább foglal-koztatott, Ruth Fischer és Maslow ellen voltam, ez nem jelent semmiféle szimpá-tiát mondjuk Brandler és Thalheimer iránt. Akkoriban saját nézeteim poli-tikai-elméleti tisztázása céljából egy „valódi” baloldali programot kerestem, amely ezekkel az ellentétekkel például Németországban valami harmadikat álllíthatna szembe. Az átmeneti időszak ellentmondásainak ilyen elméleti-politikai megoldásával kecsegtető álom azonban megmaradt álomnak. Soha-sem sikerült olyan megoldást találnom, amely akár csak engem magamat kielégített volna, és így ebben a korszakban soha nem léptem gyakorlatilag-elméletileg a nemzetközi nyilvánosság elé.

Más volt a helyzet a magyar mozgalomban. Landler 1928-ban meg-halt és 1929-ben a párt előkészítette II. kongresszusát. Nekem jutott az a feladat, hogy megírjam a kongresszus politikai téziseinek tervezetét. Ez szembe-állított engem régi problémámmal a magyar kérdésben: megteheti-e egy párt, hogy egyidejűleg két különböző stratégiai célt (legálisán: köztársaságot, ille-gálisán: tanácsköztársaságot) tűz maga elé? Vagy más oldalról tekintve: dönthet-e pusztán taktikai célszerűség az államformához való állásfoglalás-ról (tehát: lehet-e az illegális kommunista mozgalom perspektívája valódi célkitűzés, a legális párté pusztán taktikai lépés)? Magyarország gazdasági és társadalmi helyzetének beható elemzése mindinkább meggyőzött arról, hogy Landler annak idején a köztársaság stratégiai jelszavával ösztönösen rátapintott a Magyarországra nézve helyes forradalmi perspektíva közép-ponti kérdésére: hogy a Horthy-rezsim még oly mély válsága esetén is, amely magával hozza egy alapvető forradalmasodás objektív feltételeit, Magyarország számára nem lehetséges a tanácsköztársaságra való közvetlen átmenet. A köztársaság legális jelszavát tehát lenini értelemben konkretizálni kell,

mint azt a formát, amelyet ő 1905-ben a munkások és parasztok demokratikus diktatúrájának nevezett. Ma a legtöbbször számára nehezen érthető, milyen paradoxul hatott akkor ez a jelszó. Habár a III. Internacionálé VI. kongresszusa ezt a lehetőséget mint lehetőséget említette, általánosan úgy vélték, hogy mivel Magyarország 1919-ben már tanácsköztársaság volt, egy ilyen visszafelé lépés történelmileg lehetetlen.

Nem itt a helye, hogy ezekre a véleményeltérésekre kitérhessek. Annál is kevésbé, mert e tézisek szövege — bármily forradalmasítók voltak is egész további fejlődésem szempontjából — ma már aligha tekinthető elméletileg fontos dokumentumnak. Ehhez az általam adott kifejtés sem elég elvi, sem elég konkrét nem volt, aminek — részben — az is volt az oka, hogy, a fő tartalmat elfogadhatóbbá teendő, igen sok részletet enyhítve, túlonként általában tárgyaltam. Így is nagy botrány tört ki a magyar pártban. A Kun körüli csoport a tézisekben a legtisztább oportunizmust látta; saját frakcióm támogatása meglehetősen langyos volt. Így történt, hogy — amikor megbízható forrásból megtudtam, Kun Béla arra készül, hogy „likvidátorként” kizárasson a pártból —, ismervé Kun befolyását az Internacionáléban, feladtam a további harcot és közzétettem egy „önkritikát”. Akkor is szilárdan meg voltam ugyan győződve álláspontom helyességéről, tudtam azonban azt is — pl. Karl Korsch sorsából —, hogy a pártból való kizáratásom akkor azt jelentette volna, hogy lehetetlenné válik aktívan részt vennem a közelgő fasizmus elleni harcban. E tevékenységhez való „belépőjegyként” — minthogy ilyen körülmények között többé nem tudtam és nem akartam a magyar mozgalomban dolgozni — fogalmaztam meg ezt az „önkritikát”.

Hogy milyen kevésbé gondoltam komolyan ezt az „önkritikát”, azt az mutatja, hogy alapbeállítottságom fordulata, amely a tézisek alapjául szolgált, attól kezdve — persze anélkül, hogy akár csak közelítőleg adekvát kifejezést kapott volna — további elméleti és gyakorlati tevékenységem vezérfonalává vált. Magától értetődőleg ennek még oly tömör vázolója sem tartozik e fejtegetések keretébe. Csak annak dokumentumául, hogy nem egy szerző szubjektív képzelődéseiről, hanem objektív tényekről van szó, idézem Révai József néhány, éppen a Blum-tézisekre vonatkozó megjegyzését (1950-ből), amelyben ő mint a párt főideológusa akkori irodalmi nézeteimet mint a Blum-tézisek közvetlen konzekvenciáit állítja be: „Aki ismeri a magyar kommunista mozgalom történetét, az tudja, hogy Lukács elvtárs 1945–1949-es *irodalmi nézetei* összefüggnek sokkal régebbi *politikai nézeteivel*, amelyeket a magyar politikai fejlődésről és a Kommunista Párt sztratégiájáról a húszas évek végén képviselt.” (Révai József: *Megjegyzések irodalmunk néhány kérdéséhez. Társadalmi Szemle*, 1950 márc. — ápr. 196. o.)

Ennek a kérdésnek van egy másik, számomra fontosabb aspektusa is, amelyben az itt végrehajtott fordulat egészen világos arculatra tesz szert. Ez írások olvasója előtt bizonyára világossá vált, hogy igen lényeges mértékben etikai indítékok is vezettek abban az elhatározásomban, hogy aktívan csatlakozzam a kommunista mozgalomhoz. Amikor ezt megtettem, sejtelmem sem volt arról, hogy ezzel egy évtizedre politikussá leszek. A körülmények hozták így. Amikor 1919-ben letartóztatták a párt központi bizottságát, kötelességemnek tartottam, hogy elfogadjam a nekem felajánlott posztot a — fél-illegális — második központi bizottságban. Drámai egymásutánban következett: közoktatásügyi népbiztosság a Tanácsköztársaságban és politikai biztosság a vörös hadseregben, illegális munka Budapesten, frakcióharc Bécsben stb.

Csak most kerültem megint reális választás elé. Az én — belső, magán- — önkritikám így döntött: ha ilyen nyilvánvaló igazságom volt, amilyen volt, és mégis ennyire csúfos vereséget kellett szenvednem, akkor gyakorlati-politikai képességeim bizonyára komolyan problematikusak. Ezért most már jó lelkiismerettel visszavonulhattam a politikai pályafutástól és megint az elméleti tevékenységre koncentrálódhattam. Ezt az elhatározásomat sohasem bántam meg. (Hogy 1956-ban megint el kellett fogadnom egy miniszteri posztot, az nem mond ellent ennek. Elfogadása előtt kijelentettem, hogy ez csak egy átmeneti időre szól, a legakutabb válság idejére; mielőtt konszolidációra kerül sor, rögtön megint visszalépek.)

Ami a *Geschichte und Klassenbewusstsein* utáni szűkebb értelemben vett elméleti tevékenységem elemzését illeti, ebben egy fél évtizedet átugrottam és csak most tudok ezekre az írásokra valamivel közelebbről kitérni. Az időrendtől való eltérést az igazolja, hogy a Blum-tézisek elméleti tartalma, természetesen anélkül, hogy ezt csak sejtettem volna is, fejlődésem titkos terminus ad quem-jét alkotta. Csak miután egy konkrét és fontos kérdésben, amelyben a legkülönbébb problémák és meghatározások összefutnak, határozottan hozzáfogtam, hogy túlhaladjak az ellentétes alakulású dualizmusnak azon a komplexusán, amely gondolkodásomat az utolsó háborús évek óta jellemezte, csak azután lehetett marxizmusbeli tanulóéveimet befejezettnek tekinteni. Ennek a fejlődésnek a vonalát, amelynek lezárását éppen a Blum-tézisek alkotják, akarom most akkori elméleti produkciómmal kapcsolatosan megrajzolni. Azt hiszem, megkönnyítem az ilyen ábrázolást, ha előbb tisztázom, hova vezetett ez az út, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy ebben az időben energiám mindenekelőtt a magyar mozgalom gyakorlati feladataira összpontosult és elméleti produkcióm túlnyomórészt pusztán alkalmi munkákból állt.

Már a legelső és terjedelmét tekintve legnagyobb ezek közül az írások közül, az, amelyben megkísérlem Lenin intellektuális portréját megrajzolni, a szó szoros értelmében alkalmi írás. Mindjárt Lenin halála után arra kért a kiadóm, írjak Lenintől egy rövidre fogott monográfiát; a biztatásnak engedve néhány hét alatt befejeztem ezt a kis írást. Ez a tanulmány annyiban halad túl a *Geschichte und Klassenbewusstsein*-en, amennyiben a nagy modellra való koncentráció hozzásegített ahhoz, hogy a gyakorlat fogalmát világosabban, az elmélettel való igazibb, létszerűbb, dialektikusabb együttesben ragadjam meg. Természetesen a világforradalom perspektívája olyan, amilyen a húszas években volt, de részben a közbeeső rövid idő tapasztalatai, részben a Lenin szellemi személyiségére való koncentráció következtében a *Geschichte und Klassenbewusstsein* legkifejezettebb szektárius vonásai kezdtek kissé elhalványulni, és valóságközelibb vonások váltották fel őket. Röviddel ezelőtt utószót írtam e kis értekezés új különkiadásához, és ebben megkísértem, hogy magánál a tanulmánynál valamivel részletesebben domborítsam ki, amit alapbeállítottságában még egészen egyszerűnek és időszerűnek tartok. Itt mindenekelőtt arról van szó, hogy Lenint nem Marx és Engels egyszerű egyenesvonalú elméleti folytatójaként, sem genialis-pragmatikus „reálpolitikusként”, hanem a maga igazi szellemi sajátosságában kell megragadni. Egészen röviden így lehetne megfogalmazni ezt a Lenin-portrét: Lenin elméleti ereje azon alapul, ahogy minden kategóriát — bárha még oly elvontan filozofikus is — az emberi gyakorlaton belüli hatása szempontjából tekint, és ugyanakkor minden cselekvésben — mely nála mindig a mindenkori konkrét helyzet konkrét elemzésén alapul — ezt az elemzést a marxizmus elveivel szerves és dialektikus

összefüggésbe hozza. Így a szó szigorú értelmében sem nem teoretikus, sem nem praktikus, hanem mély gondolkodó a gyakorlat területén, az elméletnek a gyakorlatba való szenedélyes átültetője, olyan valaki, akinek éles-érzékeny pillantása mindig az átesapási pontokra irányul, ahol az elmélet a gyakorlatba, a gyakorlat az elméletbe átmegy. Hogy régi tanulmányom kortörténeti-szellemi kerete, amelyen belül ez a dialektika lejátszódik, még magán viseli a húszas évek tipikus vonásait, ez egy s más eltolódást okoz ugyan Lenin intellektuális arculatában, minthogy ő, különösen élete legvégén, a jelenkor kritikáját sokkal tovább vitte, mint szóban forgó életrajzírója, de fő vonásait mégis lényegében helyesen adja vissza, mert Lenin elméleti-gyakorlati életműve objektíve is szétoldozhatatlanul összefonódik 1917 előkészületeivel és szükségszerű következményeivel. A húszas évek mentalitásából adódó megvilágítás tehát, ma így hiszem, csak egy nem egészen azonos, de mégsem teljesen idegen árnyalatot ad hozzá ahhoz a kísérlethez, hogy adekvát módon megértsük e nagy személyiség sajátos különösségét.

Minden egyéb, amit a későbbi években írtam, nemcsak külsőleg alkalmi munka, többnyire könyvrecenziók, hanem belsőleg is, amennyiben spontánul egy új tájékozódást keresve idegen nézetektől való elhatárolódás útján kísértem meg saját jövőbeli utam tisztázását. Tárgyilag itt talán a Buharin-ról szóló recenzió a legfontosabb (a mai olvasó részére a margón megjegyzem, hogy 1925-ben, amikor ez a recenzió megjelent, Buharin Sztálin mellett az orosz párt vezető csoportjának legfontosabb alakja volt; csak három évvel később következett be a szakítás köztük). E recenzió legpozitívabb vonása saját nézeteim konkretizálása a gazdaságtan területén; ez mindenekelőtt megmutatkozik az ama széles körökben elterjedt, éppúgy kommunista-vulgáris materialista, mint polgári-pozitivistá nézet elleni polémiában, mely szerint a technikában kellene látni a termelőerők fejlődésének objektív hajtó és eldöntő elvét. Nyilvánvaló, hogy ez történelmi fatalizmust, az embernek és a társadalmi gyakorlatnak kikapcsolását, a technikának társadalmi „természeti erőként”, „természeti törvényszerűségként” való hatását tételezi. Kritikám nemcsak történetileg konkrétabb síkon mozog, mint többnyire a *Geschichte und Klassenbewusstsein*-ben, hanem a mechanizáló fatalizmussal kevésbé voluntarisztikusan ideológikus ellenerőket állítok szembe, sőt megkísérlem magukban a gazdasági erőkben felmutatni a társadalmilag vezető és ezzel magát a technikát meghatározó mozzanatot. Hasonló beállítottságú a Wittfogel könyvéről írt kis recenzió. Mindkét ismertetés elméletileg abban a fogyatékoságban szenved, hogy a mechanisztikus vulgáris materializmust és a pozitívizmust differenciálatlanul egységes irányzatként tárgyalja, sőt az utóbbit sokszor el is tünteti az előbbiben.

Fontosabbak a sokkal behatóbb recenziók Lassalle leveleinek és Moses Hess írásainak új kiadásairól. Mindkét recenzióban uralkodik az a tendencia, hogy a társadalomkritikának, a társadalmi fejlődésnek konkrétabb gazdaságtani bázist adjak, mint erre a *Geschichte und Klassenbewusstsein* képes volt, és hogy az idealizmus kritikáját, a hegeli dialektika továbbfejlesztését az így nyert összefüggések megismerésének szolgálatába állítsam. Kapcsolódom itt a fiatal Marx *Szent család*-beli kritikájához Hegel idealisztikus állítólagos meghaladóival szemben, ahhoz a motívumhoz, hogy az ilyen tendenciák — miközben szubjektív vélekedésük szerint túlmennek Hegelen — objektíve pusztán a fichtei szubjektív idealizmus megújításait képviselik. Hegel gondolkodásában például a konzervatív motívumoknak is megfelel, ha történetfilozófiája nem

vezet tovább a jelen szükségszerűségének felmutatásánál, és minden bizony-
nyal szubjektíve forradalmi hajtórugók helyezték a fichtei történetfilozófiá-
ban a jelent mint „a kiteljesedett bűnösség korszakát” középre a múlt és
a filozófiailag — állítólag — megismerhető jövő közé. Már a Lassalle-kritiká-
ban megmutatom, hogy ez a radikalizmus csupán képzelt, hogy a valóságos
történelmi mozgás megismerésében a hegeli filozófia magasabb fokot képvisel
a fichténél, amennyiben az az objektíve intencionált társadalmi-történelmi
közvetítésdinamika, amely a jelent magával hozza, realisabb, nem annyira
merőben eszmeszerű konstrukció, mint a jövőbemutatás Fichténél. Lassalle-
nak az ilyen gondolatirányok iránt táplált rokonszenve a világról alkotott
tisztán idealisztikus össz-szemléletében gyökerezik; kapálódzik az ellen az
evilágiság ellen, amelynek egy gazdaságilag megalapozott történelemfolyás
végigviteléből következnie kellene. A recenzió — a Marx és Lassalle közötti
távolság kiemelésére — idézi, amit Lassalle egy ízben Marxnak mondott:
„Ha nem hiszel a kategóriák örökkévalóságában, akkor Istenben kell hinned.”
Ily módon erőlyesen kidomborítottam a filozófiailag retrográd vonásokat
Lassalle gondolkodásában, és ez annak idején egyszersmind elméleti polémia
volt a szociáldemokrácia azon áramlatai ellen, amelyek arra törekedtek,
hogy Marxnak Lassalle-on gyakorolt kritikájával ellentétben Lassalle-t
a szocialista világfelfogás egyenrangú megalapítójának tegyék meg. Anélkül,
hogy közvetlenül hivatkoztam volna rá, ez ellen a tendencia ellen mint el-
polgáriásodás ellen harcoltam. Ez a szándék is hozzásegített ahhoz, hogy bizo-
nyos kérdésekben közelebb kerüljek a valódi Marxhoz, mint a *Geschichte
und Klassenbewusstsein* idején.

A Moses Hess írásainak első gyűjteményéről szóló recenziómnak nem volt
ilyen jellegű politikai aktualitása. Annál erősebben hatott az a szükséglet,
hogy — éppen mert újra foglalkoztattak a fiatal Marx eszméi — elhatároljam
magamat balszárnyai kortársaitól a hegeli filozófia felbomlási folyamatában,
az ezzel gyakran szoros kapcsolatban álló „igazi szocializmustól”. Ez a szán-
dék ahhoz is hozzásegített, hogy itt még erőteljesebben előtérbe lépjenek
a gazdaság problémáinak és társadalmi fejlődésüknek filozófiai konkretizálásá-
ra irányuló tendenciák. Hegel nem-kritikus szemléletét még korántsem
haladtam ugyan meg; a Hess-kritika, ugyanúgy, mint a *Geschichte und Klassen-
bewusstsein*, tárgyasulás és elidegenedés állítólagos azonosságából indul ki.
A korábbi felfogás meghaladása most paradox formát kap: egyrészt Lassalle-lal
és a radikális ifjúhegeliánusokkal szemben előtérbe kerülnek Hegelnek azok
a tendenciái, amelyek a gazdasági kategóriákat mint társadalmi realitásokat
ábrázolják, másrészt éles állásfoglalás történik Feuerbach Hegel-kritikájá-
nak nem-dialektikus oldala ellen. Az utóbbi nézőpont elvezet ahhoz a már
hangsúlyozott megállapításhoz, hogy Marx közvetlenül kapcsolódott Hegel-
hez, az előbbi ahhoz a kísérlethez, hogy közelebbről határozzam meg gazdaság
és dialektika viszonyát. Így pl. a *Phänomenologie*-hoz kapcsolódva valamennyi
szubjektív idealizmus transzcendálásával szemben kiemelem az evilágiság
hangsúlyozását Hegel gazdasági-társadalmi dialektikájában. Így az elidegene-
dést is akként fogom meg, hogy az „sem nem gondolati alakulat, sem nem
valami »elvetendő« valóság”, „hanem a jelen közvetlenül adott létezési formája
mint átmenet annak önmeghaladásához a történelmi folyamatban”. Ehhez
csatlakozik a *Geschichte und Klassenbewusstsein* objektivitásra törekvő tovább-
fejlesztése a társadalom fejlődési folyamatában megnyilvánuló közvetlenséget
és közvetettséget illetően. A legfontosabb az ilyen gondolatmenetekben az,

hogy egy újfajta kritika követelésében kulminálnak, amely már kimondottan a közvetlen kapcsolódást keresi a marxi „politikai gazdaságtan bírálatahoz”. Ez a törekvés — miután határozottan és elvileg átláttam, mi van elhibázva a *Geschichte und Klassenbewusstsein* egész koncepciójában — egy terv alakját öltötte, amely szerint a mélyére kell hatolni gazdaság és dialektika filozófiai összefüggéseinek. Már a harmincas évek elején Moszkvában és Berlinben nekifogtam a terv megvalósításának: ekkor készült el a fiatal Hegelről szóló könyvem első fogalmazványa (befejezésére csak 1937 őszen került sor). A problémakomplexus valóságos megoldását kísérlem meg most, harminc évvel később, a társadalmi lét ontológiájában, amelyen jelenleg dolgozom.

Hogy mennyit haladtak előre ezek a tendenciák az alatt a három év alatt, amely a Hess-cikket a Blum-tézisektől elválasztja, arról ma, minthogy nem állnak rendelkezésre dokumentumok, semmi határozottat nem mondhatok. Ámde azt hiszem, nagyon valószínűtlen, hogy a gyakorlati pártmunka, amelyben újra meg újra szükségessé váltak konkrét gazdasági elemzések, éppen gazdasági-elméleti tekintetben egyáltalán ne mozdított volna előre. Mindenesetre 1929-ben bekövetkezett a már leírt nagy fordulat a Blum-tézisekkel, és ilyenképpen változott nézeteimmel 1930-ban tudományos munkatársra lettem a moszkvai Marx—Engels—Lenin Intézetnek. Itt két váratlan szerencse jött segítségemre: abba a helyzetbe kerültem, hogy elolvashattam a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* már teljesen kibetűzött kéziratát, és megismerkedtem M. Lifsiccel, egy egész életre szóló barátság kezdeteképpen. A Marx-olvasmány során összeomlott a *Geschichte und Klassenbewusstsein* valamennyi idealista előítélete. Bizonyára igaz, hogy azt, ami ebben elméletileg megdöntötte pozícióm, megtalálhattam volna az általam korábban olvasott marxi szövegekben is. De tény, hogy ez nem történt meg, nyilván azért, mert ezeket kezdettől fogva egy annak idején önállóan kialakított hegelianus értelmezésben olvastam, és csak teljesen új szöveg válthatta ki ezt a sokkot. (Természetesen hozzájárult ehhez, hogy akkor már a Blum-tézisekben meghaladtam ennek az idealizmusnak a társadalmi-politikai alapzatát.) Mindenesetre még ma is visszaemlékszem arra a lehangoló-forradalmasító benyomásra, amelyet Marx a tárgyaságról mint minden dolog és vonatkozás elsődlegesen anyagi tulajdonságáról szóló szavai tettek rám. Ehhez kapcsolódott az az itt már ismertetett belátás, hogy a tárgyasulás természetes — a körülményektől függően pozitív vagy negatív — fajtája a világ emberi birtokbavételének, míg az elidegenedés speciális válfaj, amely meghatározott társadalmi körülmények között valósul meg. Ezzel végérvényesen összeomlottak annak elméleti alapzatai, ami a *Geschichte und Klassenbewusstsein* különösségét tette. A könyv teljesen idegenné vált számomra, akárcsak 1918—19-ben az azelőtti írásaim. Egyszerre világossá vált előttem: ha az elméletileg szemem előtt lebegő feladatot meg akarom valósítani, akkor megint egészen előlről kell kezdenem.

Annak idején ezt az új állásfoglalásomat a nyilvánosság számára írásbelileg is le akartam rögzíteni. Ezt a kísérletemet — a kézirat időközben veszendőbe ment — nem lehetett megvalósítani. Ez azonban kevés gondot okozott nekem: az újrakezdés lelkesült mámorában éltem. De azt is láttam, hogy ez csak nagyon átfogó új tanulmányok alapján válhatik értelmessé, hogy sok kerülőútra van szükség ahhoz, hogy belsőleg olyan helyzetbe kerüljek, melyben azt, ami a *Geschichte und Klassenbewusstsein*ben tévutakon járt, tudományosan, marxista szempontból megfelelően tudjam ábrázolni. Egy ilyen kerülőutat már jeleztem: az utat, amely a Hegel-tanulmánytól a gazdaságról

és dialektikáról szóló mű tervén keresztül a társadalmi lét ontológiájához — jelenlegi kísérletemhez — vezetett.

Ezzel párhuzamosan támadt az az óhajom, hogy azokat az ismereteket, amelyekkel az irodalom, a művészet és elméletük területén rendelkeztem, egy marxista esztétika kiépítéséhez használjam fel. Itt került sor első közös munkámra M. Lifsiccel. Számos beszélgetésben mindkettőnk előtt világossá vált, hogy még a legjobb és legtehetségesebb marxisták, mint Plehanov és Mehring, sem ragadták meg elég mélyen a marxizmus világszemléletileg egyetemes jellegét, és ezért nem értették meg, hogy Marx élénk állítja azt a feladatot is, hogy rendszeres esztétikát építsünk fel dialektikus materialista alapon. Nem itt a helye, hogy ecseteljem Lifsic nagy filozófiai és filológiai érdemeit ezen a területen. Ami engem illet, ebben az időben keletkezett cikkem a Marx — Engels és Lassalle közötti Sickingen-vitáról, amelyben, természetesen egy különös problémára szorítkozva, már világosan láthatókká váltak a felfogás körvonalai. Erős kezdeti ellenállás után — különösen vulgáris szociológiai oldalról — a felfogás időközben a marxizmus széles köreiből utat tört magának. Az ezzel kapcsolatos további utalások már nem ide tartoznak. Csak röviden azt akarom jelezni, hogy gondolkodásom itt leírt általános filozófiai fordulata berlini kritikusi tevékenységem idején (1931—33) világosan kifejezésre jutott. Nemcsak a mimézis problémája állt érdeklődésem középpontjában, hanem — mivel mindenekelőtt naturalista tendenciákat kritizáltam — a dialektikának a képmás-elméletre való alkalmazása is. Hiszen minden naturalizmusnak elméletileg a valóság „fotografikus” visszatükrözése szolgál alapul. A realizmus és naturalizmus közötti ellentét éles hangsúlyozása, amely mind a vulgáris marxizmusban, mind a polgári elméletekben hiányzik, elengedhetetlen feltétele a visszatükrözés dialektikus elméletének s következésképpen egy Marx szellemében való esztétikának is.

Ezeket az utalásokat, jóllehet nem tartoznak szigorúan az itt tárgyalt témakörhöz, már csak azért is meg kellett tennem, hogy jelezhessem annak a fordulatnak az irányát és az indítékait, amelyet a *Geschichte und Klassenbewusstsein* alapzatainak hamis voltába való bepillantásom jelentett produkcióm szempontjából, és amely jogot ad nekem arra, hogy itt lássam azt a pontot, ahol véget értek marxizmusbeli tanulóéveim és ezzel együtt ifjúkori fejlődésem is. Most már csak az a dolgom, hogy néhány megjegyzést tegyek a *Geschichte und Klassenbewusstsein*ről gyakorolt, hírhedtté vált önkritikámról. Azzal a vallomással kell kezdenem, hogy szellemileg túlhaladt munkáimmal szemben világletemben szerfelett közömbös voltam. Így egy évvel a *Die Seele und die Formen* megjelenése után egy levélben, amelyben megköszöntem a könyv recenziálását, azt írtam Margarethe Susmann-nak, hogy „az egész is, formája is teljesen idegenné vált számomra”. Így történt ez a *Theorie des Romansszal*, és így történt ezúttal is a *Geschichte und Klassenbewusstsein*nel. Amikor 1933-ban megint a Szovjetunióba kerültem, s ott feltárult az a perspektíva, hogy termékeny tevékenységet folytathatok — a *Literaturnij Kritjik* 1934 és 1939 közötti irodalomelméleti ellenzéki szerepe általánosan ismert —, taktikai sükségszerűség volt nyilvánosan distanciálnom magamat a *Geschichte und Klassenbewusstsein*től, hogy a hivatalt és félhivatalt irodalomelméletek elleni valóságos partizánharcot ne zavarhassák meg olyan ellentámadások, amelyekben ellenfelemnek, ha bármily bornírtan érvel is, az én saját meggyőződéseim szerint tárgyilag igaza volna. Természetesen ahhoz, hogy önkritikát tehessek közzé, kénytelen voltam alávetni magamat az

éppen uralkodó nyelvészeti rendtartásnak. De ez az alkalmazkodásnak egyetlen mozzanata ebben a nyilatkozatban. Ez megint belépőjegy volt a további partizánharchoz; a Blum-tézisekkel kapcsolatos korábbi önkritikától ezt az újabb önkritikát „csupán” az különbözteti meg, hogy a *Geschichte und Klassenbewusstseint* akkor őszintén és tárgyilagosan elhibáztottnak tartottam és ma is annak tartom. Úgyszintén helyesnek tartom, hogy a későbbiekben is, amikor e könyv fogyatékoságaiból divatjelszavakat csináltak, védekeztem azellen, hogy azonosítsák ezeket igazi törekvéseimmel. Az a több mint négy évtized, amely a *Geschichte und Klassenbewusstsein* megjelenése óta eltelt, az igazi marxista módszerért vívott küzdelem hadállásainak megváltozása és e korszakbeli tevékenységem talán most már megenged egy kevésbé ridegen egyoldalú állásfoglalást. Persze nem az én feladatom megállapítani, hogy a *Geschichte und Klassenbewusstsein* bizonyos helyesen intencionált tendenciái milyen mértékben hatottak helyesen, jövőbemutatóan a magam és esetleg mások tevékenységére. Ez olyan kérdéskomplexus, melynek eldöntését nyugodtan rábízhatom a történelem ítéletére.

Budapest, 1967 március.

MY WAY TO MARX: 1918—1930

Georg Lukács

The paper summarizes the philosophical development of the author in the period 1918—1930. It was published in German as an introduction to the second volume of the author's Works.

МОЙ ПУТЬ К МАРКСУ: 1918—1930 ГГ.

Георг Лукач

Статья показывает философское развитие автора в периоде 1918—1930 гг. Статья была опубликована на немецком языке как предисловие второго тома Сочинений автора.